

Gerek Arel gerekse Ezgi'nin, fazla kullanılmayan bu diziyi ana dizi olarak kabul etmelerinin sebeplerinden biri, sadece tanîni ve bakiye aralıklarından meydana gelen bu dizideki seslerin herhangi bir değiştirme işareti taşımamalarıdır. Dolayısıyla bu aralıklar, Türk müzikisindeki diğer özel aralıkların elde edilmesine de en elverişli olanlardır. Ayrıca basit makamların hepsinin bu dizinin bütün sesleri üzerine göçürülme imkânı olması da çârgâh dizisinin ana dizi sayılmasının sebepleri arasındadır. Ancak çârgâh dizisinin ana dizi olarak kabul edilmesi, Türk müzikisinde ana dizinin hangisi olduğu konusunda günümüze kadar süren birtakım tartışmalara yol açmıştır.

Çârgâh makamı dizisi, pest ve tiz bütün sekizlileri de dahil olmak üzere şu yedi perdeye göçürülemez: Hicaz, hisar, dik acem, şehnaz, dik şehnaz, dik sünbüle, tiz dik büselik.

Çârgâh ayrıca klasik Azerbaycan müzikisinde bir makam ve on iki destgâhtan birinin de adıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezgi, *Türk Musikisi*, I, 32, 36, 50-53; IV, 197-205; Arel, *Türk Musikisi*, s. 43-44, 61-64; Özkan, *TMNJ*, s. 56-57, 95-97; O. Wright, "Çârgâh in Turkish Classical Music: History Versus Theory", *BSOAS*, LIII/2 (1990), s. 224-244; Bruno Nettl, "Çahârgâh", *Etr.*, IV, 629-630.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

ÇARH

(چرخ)

Divan şiirinde gökyüzünü, mecazi olarak da kötü talih ve kaderi ifade etmek üzere kullanılan bir tabir.

Çarh (çerh), eski edebiyatta geniş bir mâna çerçevesi içinde ve ayrıca çeşitli terkiplerle yaygın olarak kullanılan bir kelimedir. Yerine ve kullanımına göre dar anlamda gök, gökkubbe, gökyüzü, felek ve çarktan başlayıp geniş ve mecazi çerçevede dehr, dünya, devran, âlem, talih, baht, kader, hatta ecel mânalarını içine alır. Tevriyeli olarak da bu anlamların birkaçını birlikte ifade eden çarh kelimesi, Batlamyus'a dayanan eski astronomi anlayışına göre merkezde hareketsiz duran dünyanın etrafını iç içe soğan zarı gibi çevreler. Her biri kendi içinde dönen bu dokuz gökkubbeye (nüh felek) veya gök tabakasına bundan dolayı "çarh-ı mutabbak" denilmiştir. Her gezegene mahsus bir gök tabakası vardır. İlk yedi gök-

te yedi seyyâre, sekizinci gökte burçlar ve sabit yıldızlar bulunur. Dokuzuncu gök ise bütün cisim ve varlıklardan arınmış olup içinde hiçbir yıldız bulunmaz. Bu gök tabakasına "çarh-ı atlas" veya "felek-i atlas" adı verilmiştir. Bütün gökleri içine aldığı, en büyüğü ve en güçlüsü olduğundan ona "çarh-ı a'zam" veya "felek-i a'zam" da denir. Dokuzuncu gök, diğer göklerin batıdan doğuya olan dönüşünü kendi dönüşüyle doğudan batıya doğru çevirir. Bunun sonucunda yıldızların birbirlerine ve burçlara olan uzaklığı sürekli değişir. Bu da insan talihi üzerinde etkili olur. Bu anlayış tarzından dolayı çarh bütün kötülüklerin esası olarak görülür. Felekten şikâyetin kaynağı doğrudan doğruya bu inanıştır. Çarh-ı bî-amân, çarh-ı hûnî, çarh-ı dûn, çarh-ı denî, çarh-ı keş-reftâr, çarh-ı si-temger, çarh-ı pür-kibr ü kîn, çarh-ı gaddâr, çarh-ı kînever, çarh-ı gec-nihâd vb. sözlerle bu hususa işaret edilir. Çarh bu noktada çarh-ı vârun, çarh-ı nîgün gibi terkiplerde de görüldüğü üzere "kötü talih, baht ve kader" gibi mânaları ifade etmeye başlar.

Çarh, kâinatın yaratılışından beri mevcut olup bütün olaylara şahit olduğu ve ufuk çizgisinde kavisli şekilde görüldüğü için belki bükülmüş bir ihtiyar veya kocakarıya da benzetilir. Çarh-ı hamkâmet, çarh-ı bîve, çarh-ı pîre-zen, çarh-ı pîr sözleri bu münasebetle kullanılır.

Çarh yükseklik, genişlik, sonsuzluk, berraklık, parlaklık veya rengi itibarıyla çeşitli tasavvur ve benzetmelere de konu olur: Çarh-ı lâciverd, çarh-ı ahdar, çarh-ı kebûd, çarh-ı minâ gibi. Çarh-ı berîn, göğün en üst katını yani arş-ı a'lâ'yı ifade eder. Sevgili veya övülenin yüceltilmesi maksadıyla onun sarayı, eşiği, kapısı ve tahtı ile çarh arasında yüksek gök tabakası olması bakımından teşbih münasebeti kurulduğu görülür. Bunlar gökler katında, hatta onlardan daha yüksektedirler.

Gökyüzü tekerlek gibi döndüğü için "çarh-ı devvâr" sözünde olduğu gibi "çark" a benzetilir. Bu türlü benzetmede çarh kelimesinin her iki anlamından faydalanılır. Burada kılıç bilemeye yarayan çark veya çömlekçi tezgâhı ve çıkrığını tasavvur söz konusudur. Ağlayıp inleyen âşık için kullanılan "çarh urmak" tabiri ile su dolabına da işaret edilir. Ayrıca çarh urmak çok defa "daire teşkil ederek dönmek" mânasında kullanılır. Nitekim Mevlevî semâzenlerinin dönüşlerine çarh urmak denir.

Semâ edilirken "direk" denilen ve dönen kişinin ağırlığını taşıyan sol ayağa hareket vermek maksadıyla devreden sağ ayağa da çark denir. Dönüşün tam veya yarım oluşu "tam veya yarım çarh atmak" deyimiyile ifade edilir.

Yaygın olarak kullanılan "çark-ı felek" sözü ise kat kat daire şeklinde olup yakıldığında kendi etrafında çarh gibi dönerek ateş püskürten donanma fişegi yahut hanımeli gibi bir çiçeği ifade eder. Ayrıca yüce gökyüzü, sema, arş mânaları yanında bilhassa mecazi olarak talih ve baht mânasında da kullanılır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, *Mârifetnâme*, İstanbul 1310, s. 47-50; Gibb, *Osmanlı Şiiri Tarihi* (trc. Halide Edip Adıvar), İstanbul 1943, s. 41-42; Ali Nihat Tarlan, *Şeyhî Divanını Tedkik*, İstanbul 1964, s. 233; Mehmed Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı'nun Tahlîli*, İstanbul 1971, s. 238-241; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 305-306, 425; Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvufun Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, s. 76; Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı (Tahlil)*, Ankara 1987, s. 416-431; a.mlf., "Necati Beğ, Ahmed Paşa, Hayâlî Bey ve Nev'î Divanlarındaki Teşbih ve Mecaz Unsurları", *TKA*, XXV/1 (1988), s. 158-160, 171; "Çarh, Çerh", *TDEA*, II, 119; Dihhudâ, *Luğatnâme*, X, 151-163.

CEMAL KURNAZ

ÇARHACI

Osmanlı Devleti'nde ordunun öncü kuvvetini teşkil eden hafif süvari birliklerinden biri.

Farsça "tekerlek" anlamındaki çarha kelimesine Türkçe +cı ekinin eklenmesiyle türetilmiştir. Ancak kelime ile bu işi yapanlar arasında doğrudan doğruya ne gibi bir münasebet olduğu bilinmemektedir. Çarhacılar askerlerin en iyilerinden seçilir ve genellikle keşif hizmetlerinde kullanılırlardı. İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlular'da bu birliğe mangalay (mankalay) veya talîa denirdi. Memlükler'de ise öncü kuvvetlerine câlîş yahut keşşâf adı verildi. Osmanlılar'da sayıları 4-5000 civarında olan bu atlılar, asıl ordunun 7-8 fersah önünden giderler ve çarhacıbaşı denilen bir kumandanın emri altında bulunurlardı. Orduda Moldavyalı, Ulah ve Tatar askerleri gibi yardımcı kuvvetler varsa bunlar çarhacıların da önünde giderler ve etrafı talan ederlerdi. Çarhacıların yaptığı tâlîme çarha, savaşlarına çarha cengi, bu savaşlarda kullanılan topa da çarha topu adı verildi. XIX. yüzyılda da varlığını koru-

ÇARHNÂME

yan çarhacılar daha sonra ortadan kaldırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmûs-ı Türkî, s. 509; Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth* (nşr. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 50, 96, 127, 165; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, I. Defter, s. 151; Mehmed Zaîm, *Târîh*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3270, vr. 226^a; Selânikî, *Târîh* (İpsîrîlî), I, 401; Vâsîf, *Târîh* (İlgürel), s. 69; Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Askerî Vaziyeti*, s. 222-223; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 203; a.m.f., *Kapukulu Ocakları*, I, 600; II, 256, 261, 263-264; Pakalın, I, 326.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

ÇARHNÂME

(چرخنامه)

XIII. yüzyıl mutasavvif-şairlerinden
Ahmed Fakih'e ait
dinî-süfîyâne mesnevi
(bk. AHMED FAKİH).

ÇARK

(bk. ÇARH).

ÇARMIH

Hristiyanların
Hz. İsa için söz konusu ettikleri,
tarihin çeşitli dönemlerinde uygulanan
bir idam şekli.

"Dört çivi" anlamında Farsça bir terkip olup (çehâr mîh) biri yatay, öteki dikey iki ağacın oluşturduğu haç şeklindeki darağacını ifade eder. Buna haç ve salib de denilmektedir.

Suçluyu ellerinden ve ayaklarından bağlamak veya çivilemek suretiyle idam etme şekli olan çarmıha germe olayı Romalılar'da yaygın olmakla birlikte daha önceleri Asurlular, Persler, Kartaca Feni-

kelileri, Mısırlılar ve Yunanlılar tarafından da uygulanmış, böylece halkın ibret alacağı, adaletin gücünün gösterileceği düşünülmüştür. Bu iş için önceleri sadece bir kazık kullanılıyor, mahkûm buna bağlanıp ölüme terk ediliyordu. Grekler ve Romalılar bunu değiştirerek suçlu köleleri, esirleri, yabancıları, aşağı sınıftan kimseleri ve ayrıca iğrenç suçlar işleyenleri cezalandırmak için çarmıha yaptılar. Bu tür cezalandırmada infaz yerinde bulunan kazığa bir tahta eklenecek çarmıh tamamlanmış oluyordu; suçlu tahtaya bağlanıyor, bazan kolları iki yana açılarak çarmıhın iki kanadına çivileniyordu. Romalılar'da çarmıha germe olayı onur kırıcı bir idam şekli olarak kabul edildiği için devlete isyan edenlerin dışında Roma vatandaşlarına uygulanmıyordu. Bu idam şeklinde genellikle suçlu kırbaçlandıktan sonra idam yerine tahtasını taşımaya zorlanırdı. İşlediği suç bir levha üzerine yazılarak boyuna asılır veya başkası tarafından önünde taşınırdı. Daha sonra bu levha başkalarına ibret olması için çarmıha gerilenin önüne tesbit edilirdi. Çarmıhlar şehir surları dışında kurulmakla beraber (İbrânîler'e Mektup, 13/12) işlek yollara, sık sık gidilen yerlere yakın olmasına özen gösterilirdi (Matta, 27/39, 55; Markos, 15/29, 35, 40; Luka, 23/35, 48, 49; Yuhanna, 19/20).

Milâdî I. yüzyılda Romalılar yahudi esirleri çarmıha germekteydiler. Tarihçi Josephus bununla ilgili çok sayıda olaydan bahsetmektedir. O dönemde idamlar için biri "T" şeklinde (daha sonraları "St. Anthony haçı" denilmiştir), diğeri eşit olmayan kollarından meydana gelen (daha sonra "Latin haçı" adını almıştır) iki tip çarmıh kurulmaktaydı. Hristiyan inancına göre Hz. İsa bu ikinci tip çarmıha gerilmiş ve başından çivilenmiştir (Markos, 15/26). Roma İmparatorluğu'nda uygulanan çarmıha germe İmparator Konstantin tarafından yasaklanmıştır.

Menşei Bâbil'e dayanan haça Mısır ve Suriye'de de eski zamanlardan beri tâzimde bulunulduğunu, hatta Budistler'in haça saygı gösterdiklerini ve milâdî tarihin başlangıcına doğru putperestlerin bazı âyinlerinde alınlarına haç işareti yaptıklarını belirterek aslında haçın Hristiyanlık'la ilgisinin bulunmadığını ve bir putperest âdeti olduğunu ileri sürerler de vardır. Bunların iddiasına göre hristiyan kutsal kitabında (Resullerin İşleri, 5/30, 10/39) İsa Mesih'in bir ağaç üzerinde öldüğü bildirilmektedir. İlk olarak

Yunanca yazılan Yeni Ahid'in yukarıda belirtilen yerlerinde "ağaç" anlamındaki Yunanca *ksulon* kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime ve bazı tercümelerde geçen *stavros* kelimesi haça delâlet etmemektedir. Meşhur Yunan şairi Homeros *stavrosu* "alelâde bir sınık, direk veya tek bir odun parçası" anlamında kullanır ve kelime haç şeklini alan iki ağaç parçasını ifade etmez. Dolayısıyla İsa Mesih'in idamı düz bir direk üzerinde gerçekleşmiştir.

Hristiyanlar çarmıhın şeklini tartışırken İslâmiyet çarmıha gerilenin Hz. İsa olmadığını belirtmektedir (en-Nisâ 4/157; ayrıca bk. İSÂ).

Hristiyan sanatında İsa Mesih'in çarmıha gerilmesinin tasvirleri V. yüzyılda başlamıştır. Tasvirlerin bu dönemden itibaren ortaya çıkmasında, o zamana kadar bu konuda çeşitli yorumların geliştirilmesi ve konsillerde bununla ilgili kararlar alınarak kilisenin tavırının belirlenmesi etkili olmuştur (ayrıca bk. HAÇ).

BİBLİYOGRAFYA :

H. Marucchi, "Croix", *DB*, II/1, s. 1127-1134; *IDB*, I, 746-747; S. G. F. Brandon, "Cross", "Crucifixion", *DCR*, s. 217; Muhammad Din, "The Crucifixion in the Koran", *MW*, XIV (1924), s. 23-29; Goblet D'alviella Lewis Spence, "Cross", *ERE*, IV, 324-330; John Gamble, "Symbolism", a.e., XII, 136.

GÜNAY TÜMER

ÇÂRPERDİ

(چارپردی)

Ebü'l-Mekârim Fahrüddin Ahmed
b. el-Hasen b. Yûsuf
(ö. 746/1346)

Şâfiî fakihî ve dil âlimi.

664 (1265) yılında doğdu. Arrân yöresinde bir yerleşim merkezi olan Çârperd'e (Cârberd) nisbetle anılmakta olup muhtemelen burada doğmuştur. Daha sonra Tebriz'e yerleşti, burada ilim tahsil etti ve ömrünün sonuna kadar ders okutmakla meşgul oldu.

Uzun süre yanında kaldığı Kādî Beyzâvî ve Nizâmeddin et-Tûsî gibi âlimlerden ders alan Çârperdî, Şâfiî fikhî yanında aklî ilimlerle diğer dinî ilimleri de okudu; fıkıh, sarf ve nahiv ilimlerinde derin bilgi sahibi oldu. Nüreddin Ferec b. Muhammed el-Erdebîlî ve Muhammed b. Abdürrahim el-Meylânî gibi âlimler kendisinden ders aldı; Adudüddin el-İçî ile de bazı konularda tartışmaları oldu (Sübkî, X, 47-79). Ramazan 746'da (Ocak 1346) Tebriz'de vefat etti.

Hosios Lukas Manastır Kilisesi'nde
Bizans dönemine ait bir mozaiğe
"Çarmıha İsa" kompozisyonu - Atina / Yunanistan

